

Porthanin viimeinen työ: historian dokumenttien kokoelma

Toivo Viljamaa

(Julkaistu Turun Sanomissa 3.8. 2004)

Maaliskuun 14. pnä 1804 Turun Akatemiassa kuninkaallinen stipendiaatti Hesekiel Hilden puolusti väitöskirjaansa *Sylloge momumentorum, ad illustrandam historiam Fennicam pertinentium, pars XI*. Väitöksen esimieheksi (*praeses*) on merkitty Henrik Gabriel Porthan. Koska Porthan oli sairastunut muutamia päiviä aiemmin, esimiehen tehtäviä väitöstilaisuudessa hoiti F. M. Franzén.

"Suomen historiaa valaisevien asiakirjojen kokoelman" osa XI ei suinkaan ollut väittelijän Hesekiel Hildenin kirjoittama vaan se oli itsensä Porthanin kynästä. Tapansa mukaan — saadakseen tutkimuksensa julkaistuksi ja samalla auttaakseen nuoria opiskelijoita väittelemään — Porthan oli jakanut työnsä 16-sivun mittaisiin osiin: I osa oli tullut julki 12.2.1802 ja X osa 29.2.1804. Osan XI viimeisellä sivulla on seuraavanlainen asiakirja: Uppsalan arkkipiispa Nils, valtionhoitaja Karl Knutsson ja Uplannin laamanni Bengt Jönsson sekä valtakunnan senaatti muistuttavat Turun hiippakunnan säätyläisiä ja rahvasta vanhasta koko valtakuntaa koskevasta tavasta, että kunkin talouden tulee maksaa vuosittain neljä penniä köyhien spitaalisten hoitoon. Turun alueella rahojen keruu on laiminlyöty ja siksi se on järjestettävä uudelleen.

Asiakirja on ruotsinkielinen ja sillä on latinankielinen otsake *Litera senatus Regni de leprosorio Aboae condendo* "Valtakunnan senaatin kirje koskien leprahoitolan perustamista Turkuun". Dokumentti on vuodelta 1440 ja se on säilynyt Turun tuomiokirkon Mustassa kirjassa. Tässä väitösvihkossa siitä on vain osa. Dokumentti päättyy kesken lauseen. Jatkoa oli tarkoitus ilmeisesti tulla lähikuukausina, mutta Porthanin kuolema keskeytti työn. Porthan kuoli kaksi päivää väitöstilaisuuden jälkeen. On siis täysi syy nimetä mainittu väitösvihkonen Porthanin "viimeiseksi" työksi.

Porthanin julkaisemien dokumenttien luonne

Mm. edellä mainittu spitaalisten hoitoa koskeva asiakirja julkaistaan Porthanin koottujen teosten, *Opera omnian* XII osassa, jota Porthan-Seura parhaillaan toimittaa. Julkaistaviin asiakirjoihin kuuluvat myös esimerkiksi ensimmäinen Suomea koskeva asiakirja, paavi Aleksanteri III:n bulla suomalaisten alistamiseksi, paavi Gregorius IX:n kirkkokeskuksen siirtämistä koskeva kirje (v. 1229), joka monien mielestä on Turun kaupungin perustamisasiakirja, paavin bullia hämäläisten ja karjalaisten käännyttämiseksi, Birgerin kirje Karjalan naisten suojelemiseksi, Maunu Eerikinpojan maanlaki jne. Kaikki ovat hyvin tärkeitä Suomen keskiaikaa valaisevia asiakirjoja. Ne on toki julkaistu muuallakin, mutta

Porthanin kokoelman tekee mielenkiintoiseksi hänen tapansa kommentoida asiakirjoja ja antaa kullekin oma merkityksensä Suomen historiassa.

Mikä siis on spitaalisten hoitoa koskevan asiakirjan merkitys. Porthan kyllä oli hyvin kiinnostunut taloudellisesta kysymyksistä ja myös köyhien, sairaiden ja lasten huollosta. Hän oli vaikutatva henkilö vastaperustetussa Suomen talousseurassa ja Åbo Tidningariin hän kirjoitti mm. artikkelin "Anmärkningar rörande hittebarnshus". Asiakirjalla on kuitenkin muukin merkitys. Porthan julkaisi sen myös Åbo Tidningarin artikkelissa, jossa hän arvioi Tuneldin Ruotsin valtakunnan maantieteen Suomea koskevia tietoja ja esittää siihen sivu sivulta korjauksia. Tuneldin Maantieteessä toistetaan arkkiatri Olaus Rudbeckin fantastinen selitys suomalaisten alkuperästä, että suomalaiset olisivat lähtöisin israelilaisista. Yhtenä perusteluna tälle Rudbeck esittää väitteen, että suomalaiset sairastuisivat muita herkemmin lepraan eli "juutalaisten tautiin" (*lepra Judaeorum*). Kun Rudbeck ei löytänyt vanhempaa eikä parempaa todistetta sille, että lepra on suomalaisten ikivanha kansallistauti — Porthan sanoo ironisesti —, hän viittaa kuningas Kustaa Aadolfin vuodelta 1619 olevaan kirjeeseen, jossa kehoitetaan perustamaan Suomeen erityinen spitaalisten sairaala. Rudbeck ei siis tiennyt, että vastaavia laitoksia oli ollut jo kauan Ruotsinmaassa. Porthanin todisteeksi esittämä Mustan kirjan dokumentti on lähes 200 vuotta vanhempi, ja siitä käy selvästi ilmi, että spitaali oli yhtä hyvin, ellei enemmänkin muiden pohjoismaiden "kansallistauti". Porthanille oli kaksi asiaa erityisen tärkeitä: oikeat tiedot Suomesta ja suomalaisista, ja toiseksi menneisyyttä koskevien väitteiden tulee perustua aitoihin dokumentteihin.

Porthan-Seura, joka perustettiin v. 1936, oli ottanut tärkeimmäksi tehtäväkseen Porthanin koottujen teosten julkaisemisen ja ensimmäinen osa ilmestyiikin jo v. 1939 Porthanin syntymän 200-vuotismuiston merkeissä. Nide oli kiireellä tehty ja ilman selittävää johdantoa ja hakemistoja. Osa XI on ilmestynyt v. 2003. Julkaisutyötä on sanottu "ikuisuusprojektiksi" — onhan se kestänyt toki jo yhtä kauan kuin oli Porthanin elinikä (Porthanin kuolemasta tulee kuluneeksi tänä vuonna 200 vuotta). Tosin julkaisutyöllä oli aluksi sodan jälkeisestä tilanteesta johtuneita vaikeuksia, niin että järjestelmälliseen julkaisemiseen päästiin vasta 1960-luvulla (II osa ilmestyi 1963). Silloin alettiin kirjoittaa niteisiin myös selventävät johdannot (suomeksi ja ruotsiksi) ja hakemistot. Suurimman työn projektin suunnittelemisessa ja toteuttamisessa teki dosentti Eero Matinolli. 1970- ja 80-luvuilla hahmoteltiin lopulliset periaatteet Porthanin Koottujen teosten toimittamiseksi

Porthan tunnustetaan yleisesti yhdeksi merkittäväksi kulttuurivaikuttajaksi Suomen Historiassa. Hän on Suomen historiantutkimuksen isä ja sivistyshistoriassamme 1700-luvun loppupuolta on tapana nimittää Porthanin aikakaudeksi. Turun tuomiokirkon läheisyydessä me kuljemme Porthanin puistossa ja ihailemme hänen patsastaan. Porthanin muisto ja hänen merkityksensä elää suuresti sen varassa, mitä hänen oppilaansa hänestä kirjoittivat ja miten historiantutkijat ovat tulkinneet Turun Akatemiaa ja Suomen 1700 lukua. Porthanin tärkein perintö meille on kuitenkin hänen kirjoittamansa ja

julkaisemansa tutkimukset. Ellei meillä ole mahdollisuutta aina tarvittaessa viitata siihen, mitä Porthan todella sanoi ja kirjoitti, hänen muistonsa saattaa väljentyä pelkiksi kliseiksi.

Edellä kuvattu periaate on Porthan-Seuran motivaationa sen ponnisteluissa saattaa koottujen teosten projekti päätökseen. Vuodesta 1993 alkaen (yli 600 -sivuiset) osat ovat ilmestyneet suunnilleen viiden vuoden välein. Yhdennentoista osan nyt ilmestyttyä seura on tehnyt suunnitelman, jonka mukaan *Opera omnia*n viimeiset osat valmistuvat vuoteen 2007 mennessä. Osassa XII julkaistaan Porthanin toimittamia Suomen historian ja kirkkohistorian dokumentteja ja osassa XIII Porthanin Suomen maantiedettä ja taloutta koskevia kirjoituksia.